

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Menselijke waardigheid in het politieke discours

Het beginsel van menselijke waardigheid heeft een universele normatieve kracht. Christendemocraten zullen dan ook nimmer de bescherming van de menselijke waardigheid mogen claimen als iets wat speciaal ‘van hen’ is. Intussen zouden ze wel mogen beseffen dat de afwijzing van onderscheid en achterstelling van andere mensen deel dient uit te maken van het concept van menselijke waardigheid; Gods Woord richt zich tot ieder mens zonder onderscheid. Het is van belang dit beginsel voor ogen te houden bij vraagstukken van wetgeving en beleid.

door *Ernst Hirsch Ballin*

De auteur is hoogleraar Nederlands en Europees constitutioneel recht aan Tilburg University Law School en hoogleraar rechten van de mens aan de Universiteit van Amsterdam.¹

HET CONCEPT VAN DE MENSELIJKE WAARDIGHEID is gedurende de laatste eeuw steeds meer centraal komen te staan in het denken over recht en staat. Christendemocraten hebben, zeker na de Tweede Wereldoorlog, zowel in Nederland als in andere landen, ervoor gekozen hun politieke handelen te positioneren in een normatief kader van democratie en rechtsstaat dat democratische partijen met elkaar kunnen delen; dit stelt ze in staat stelt tot samenwerking met andere partijen die de democratische rechtsstaat aanvaarden, in het belang van de samenleving als geheel.

Jacques Maritain, de Franse katholieke filosoof die zo veel heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van dit gedachtegoed, schreef al in 1943 in een in New York gepubliceerd boek over *The rights of man and natural law*: ‘the respect for human dignity in each individual, whether or not he represents an economic value for society – all these rights are rooted in the vocation of the person (a spiritual and free agent) to the order of absolute values and to a destiny superior to time.’²

Maritain wees er daarbij op dat dit inzicht in wat de mens toekomt, evenzeer rationalistische als christelijke bronnen heeft in de politieke geschiedenis. In de erkenning van de fundamentele rechten van ieder mens past dan ook geen onderscheid. Hoezeer hij ook deze hoge roeping van de mens zelf, als christen, verschuldigd acht uit ‘respect to God and truth’, in het verband van de staat heeft ieder ongeacht zijn of haar geloof de vrijheid de eigen levensbeschouwelijke weg te kiezen: ‘his freedom of conscience is a natural, inviolable right.’³ Christendemocraten zullen nimmer de bescherming van de menselijke waardigheid mogen claimen als iets wat speciaal ‘van hen’ is; zouden ze dit toch doen, dan zou dat juist afbreuk doen aan de universele normatieve kracht van dit concept.

MENSELIJKE WAARDIGHEID ALS ALOM GELDEND BEGINSEL

Eerbiediging van ieders persoonlijke waardigheid is in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in 1948 als alom geldend beginsel erkend. Artikel 1 van de Universele Verklaring luidt: ‘Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid en rechten geboren. Zij zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen.’ In verscheidene verdragen is deze gedachte verder uitgewerkt, waaronder die die zich richten tegen rassendiscriminatie, discriminatie van vrouwen en genocide. Artikel 3 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, gesloten in 1950, bepaalt: ‘Niemand mag worden onderworpen aan folteringen of aan onmenselijke of vernederende behandelingen of straffen.’ Dit verbod heeft, zo blijkt ook uit de rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, een absolute werking. Dit brengt mee dat vreemdelingen, ongeacht of hun komst naar Nederland aan nationale beleidsdoelstellingen beantwoordt, nimmer naar een land mogen worden uitgezet waar ze zo’n behandeling te wachten staat. Ook ‘een beetje’ folteren, zoals sommige landen zich in de strijd tegen het terrorisme meenden te kunnen permitteren, mag niet. De menselijke waardigheid moet als onaantastbaar worden gerespecteerd.

Artikel 1 van het in 2000 geproclameerde en sinds 1 december 2009 juridisch bindende Handvest van de grondrechten van de Europese Unie stelt evenzeer de menselijke waardigheid voorop. Artikel 1 van het Handvest luidt: ‘De menselijke waardigheid is onschendbaar. Zij moet worden geëerbiedigd en beschermd.’ Dat onze eigen Grondwet een ander startpunt heeft, namelijk het discriminatieverbod, betekent overigens niet dat de funderende gedachte een andere is: de reden waarom discriminatie wordt verboden en bestreden is immers dat een behandeling van mensen als

‘minder’ wegens eigenschappen die tot hun persoonlijkheid behoren – zoals godsdienst, levensovertuiging, afkomst, geslacht of seksuele gerichtheid – ze aantast in de persoonlijke waardigheid die ieder gelijkelijk toekomt. Dat geeft aan de bescherming van de persoonlijke waardigheid een directe politieke en maatschappelijke betekenis overal waar gepoogd wordt mensen in te delen in categorieën. Amartya Sen, Nobelprijswinnaar in de economie, heeft in zijn boek over identiteit en geweld gewaarschuwd dat elke poging om mensen in te delen naar één enkele, voor hen bepalend

Christenen mogen de bescherming van menselijke waardigheid niet claimen als iets wat typisch ‘van hen’ is

geachte ‘identiteit’ de kiem van kwaad in zich draagt en keer op keer in de geschiedenis heeft geleid tot achterstelling, onderdrukking en geweld.⁴

De eerbiediging van de menselijke waardigheid is zoals gezegd een beginsel dat niet mag worden

geclaimd als iets wat typisch van hen is door christenen of welke religieuze of levensbeschouwelijke stroming ook. Bijna elke godsdienstige en levensbeschouwelijke stroming heeft of had fundamentalistische varianten die andere mensen *niet* respecteerden, of zelfs vervolgden als ze zich niet tot hun ‘ware’ overtuiging hadden bekeerd. Met de bescheidenheid waartoe dit noopt mogen christendemocraten intussen wel beseffen dat – als ze zich echt iets door de door hen geheiligde geschriften willen laten zeggen – de afwijzing van onderscheid en achterstelling daarvan deel dient uit te maken. Gods Woord richt zich tot *ieder* mens zonder onderscheid. ‘Zo bent u dus geen vreemdelingen en ontheemden meer, maar medeburgers van de heiligen en huisgenoten van God’, schreef de apostel Paulus aan de Efeziërs. Het is van belang dit voor ogen te houden bij vraagstukken van wetgeving en beleid. Het ideaal van kosmopolitisme vindt zijn begrenzing in de noodzaak en de waarde van gemeenschappen die afzonderlijk politiek en juridisch zijn georganiseerd; maar binnen de kaders van die nationale rechtsordes dient men voor ogen te houden dat nimmer willekeurig onderscheid mag worden gemaakt naar nationaliteit of herkomst.

GUUR KLIMAAT

In het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw worden echter in West-Europa en Noord-Amerika tegenkrachten zichtbaar. In een politiek en maatschappelijk guur klimaat is er wantrouwen jegens rechters wanneer zij bescherming bieden aan milieubelangen of afgewezen asielzoekers.⁵ In reactie hierop wordt een striktere onderwerping van de recht-

spraak aan centraal vastgestelde regels verlangd: rechters zouden zich moeten houden aan de ‘oorspronkelijke betekenis’ van wetten⁶ en toetsing van overheidshandelen aan grondrechten zou moeten worden beperkt.⁷ Een verklaring voor deze kentering in het maatschappelijk klimaat wordt gezocht in angsten en onzekerheden, veroorzaakt door de confrontatie met internationaal terrorisme (9/11), door de diep ingrijpende financieel-economische onzekerheid en door de teloorgang van culturele en religieuze ankerpunten.⁸

Deze terugval op gedateerde voorstellingen van een strikt toe te passen, houvast verschaffende regulering lijkt dus een verklaarbare reactie op onzekerheid. Het is echter de verkeerde richting van werken. De door inzichten uit verschillende disciplines en empathie gevoede rechtstoepassing moet juist verder worden ontwikkeld. Wat nodig is, is interdisciplinair onderzoek in de geest van het in 2009 gepubliceerde rapport *Justitie = Sociale Cohesie*.⁹ Er is niet *te veel* openheid en begrip voor ontwikkelingen in onze leefwereld; eerder – ondanks alle positieve ontwikkelingen – een *tekort* daaraan, juist waar het gaat om aard en omvang van de dynamiek in onze open samenleving. Dit verklaart veel van de wrevel over de ‘gevestigde instituties’.

Aan elke ingrijpende maatschappelijke verandering is een zekere ambiguïteit eigen; dit geldt ook voor de twintigste- en eenentwintigste-eeuwse migratie naar West-Europa in een relatief snelle opeenvolging van verschillende herkomstlanden. Deze migratie is deels veroorzaakt door de noden van vluchtelingen, deels door de aantrekkingskracht die uitgaat van de stedelijke dynamiek in West-Europa. De daaruit voortgekomen multiculturaliteit van de samenleving is een ambigue realiteit met mooie en moeizame kanten, en dus net zomin een paradijs als een mislukking.

In Nederland, onder de reeds aanwezige bevolking, hebben velen door diezelfde dynamiek hun vleugels kunnen uitslaan met succesvolle studies, carrières en ondernemerschap, soms ook over de grenzen heen, of hebben zij minstens een groeiende welvaart ervaren. Dat gold echter niet voor iedereen, bijvoorbeeld niet voor mensen die in regio’s wonen waar vertrek en vergrijzing de dynamiek verminderen, en evenmin voor degenen die in de achterstandswijken bleven wonen die de Nederlandse *arrival cities* voor nieuwkomers werden.¹⁰ In sommige politieke en publicitaire vertogen wordt deze ontwikkeling van de Nederlandse samenleving geduid als een verlies aan ‘eigen identiteit’, waartegen bescherming zou moeten worden geboden door afgrenzing ten opzichte van de buitenwereld en versterking van een *Leitkultur*. Het gevolg daarvan zal echter zijn dat de realiter bestaande samenleving wordt doorkliefd, ten koste van het gelijk respect dat aan ieder mens toekomt. Diegenen die niet in deze dynamiek zijn op-

genomen – of ze nu behoren tot de nieuwkomers, dan wel tot degenen die hun oude ankerpunten missen – moeten juist op weg worden geholpen om kansen aan te grijpen.

Overeenkomstig verdragen en het Nederlandse Wetboek van Strafrecht kan worden opgetreden tegen bepaalde opzettelijk beledigende of tot haat, discriminatie of geweld aanzettende uitingen, maar hoewel Kamerleden het lange tijd ‘politiek correct’ vonden (wat is daar eigenlijk tegen?) zich daarvan te onthouden, nemen sommigen hunner nu het voortouw in het verruimen van de maatschappelijke acceptatie van minachtend taalgebruik. Het gaat daarbij niet alleen om uitingen die onder de werking van de strafwet vallen. Het strafrecht is als middel om het politieke discours te ordenen slecht bruikbaar. Oplettendheid is echter minstens zozeer vereist bij de wat subtielere technieken waarmee het gelijk respect voor mensen, ongeacht wat ze eigen is, wordt uitgehold. Een respectloze aanspreekvorm van de minister-president in een debat verdient afkeuring, maar het feit dat niet minstens zo veel afkeuring klonk toen moskeeën ‘haatpaleizen’ werden genoemd, is verontrustend. Moet onze aandacht niet juist naar mensen uitgaan wier maatschappelijke positie wordt bedreigd nu we zien dat de hooggeplaatste ambtsdrager de belager wel met gelijke munt terugbetaalt?

ETHOS VAN MENSENRECHTEN

De menselijke waardigheid als onvoorwaardelijk ijkpunt is er niet om het leven gemakkelijk te maken. Wegzetten van anderen als minder respectabel, minder beschermwaardig, kan de gemakkelijkste weg zijn. Van wie zich werkelijk iets wil laten zeggen door zulke fundamentele beginselen van wederzijds respect worden inspanningen gevraagd, soms tegen de stroom in. Daarbij gaat het niet alleen om de wijze waarop het politieke discours zich afspeelt, maar ook om de inhoud daarvan. Ook van de groot-

*Ook van de grootste schurk
dient de menselijke waardigheid
te worden geëerbiedigd*

ste schurk dient de menselijke waardigheid te worden geëerbiedigd; foltering of een onmenselijke of vernederende behandeling moet achterwege blijven. Ook de geestelijk diep gehandicapte medemens mag niet als een hond aan de ketting

worden gelegd, ongeacht of deze zelf al dan niet begrijpt wat er gebeurt. En een strafrechter die zijn verantwoordelijkheid verstaat zal, als onzekerheid bestaat over het bewijsmateriaal, liever aanvaarden dat hij wellicht een schuldige vrijspreekt – ja, moet vrijspreken omdat er geen sluitend bewijs

is – dan dat hij het risico neemt een onschuldige te veroordelen.

Het samenleven van mensen vergt in het licht hiervan meer dan het standaardiseren van gedrag via mechanisch toegepaste regels. In een wereld met zo veel grensoverschrijdende verbindingen moet het recht juist de *sociale cohesie*¹¹ bevorderen tussen mensen wier leefwijzen en levensplan ongelijksoortig zijn. Daarbij moeten de rechten en de waardigheid van mensen, ook in een kwetsbare positie, worden beschermd. Goede wetten nemen de eigen verantwoordelijkheid van de rechtsgenoten niet weg. Ze bouwen voort op het vermogen van bestuur en rechtspraak om te waken over de rechtvaardigheid in de toepassing.¹² Dat vereist wederom kennis van zaken omtrent mens en samenleving, en een houding van respect ten opzichte van de eigenheid van iedere mens. Franz Böckle noemde dit een *Ethos der Menschenrechte*.¹³ Zo'n 'ethos' is een geweldige cohesiebevorderende kracht, waardoor het recht – met vallen en opstaan – gezamenlijke vrijheid tot leven kan brengen.

Noten

- 1 In deze bijdrage zijn enkele passages verwerkt van de toespraak die ik heb gehouden bij de opening van het academisch jaar van Tilburg University op 5 september 2011.
- 2 Opnieuw gepubliceerd in Jacques Maritain, *Natural law. Reflections on theory and practice* (bezorgd en ingeleid door William Sweet). South Bend, IN: St. Augustine's Press, 2001, p. 78.
- 3 Maritain 2001, p. 79.
- 4 Amartya Sen, *Identity and violence. The illusion of destiny*. New York/Londen: W.W. Norton & Company, 2006.
- 5 Philip van Praag en Maud Adriaansen, 'The new cultural cleavage. Immigration and the challenge to Dutch politics and media', in: Kees Brants en Katrin Voltmer (red.), *Political communication in postmodern democracy. Challenging the primacy of politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, pp. 200-214.
- 6 Sotirios A. Barber en James E. Fleming, *Constitutional interpretation. The basic questions*. New York: Oxford University Press, 2007, hoofdstuk 6 en 7.
- 7 In extremo Michael Pinto-Duschinsky, *Bringing rights back home. Making human rights compatible with parliamentary democracy in the UK*. Londen: Policy Exchange, 2011 (met een enigszins matigend voorwoord van Leonhard Hoffmann).
- 8 Gideon Rachman, *Zero-sum future. American power in an age of anxiety*. New York: Simon & Schuster, 2011, p. 173.
- 9 Ellen van den Berg, Emine Kaya, Max Kommer, Bert Niemijer & Stavros Zouridis, *Justitie = Sociale Cohesie*. Den Haag: Ministerie van Justitie, 2009.
- 10 Doug Saunders, *Arrival city. How the largest migration in history is reshaping our world*. Londen: Heinemann, 2010.
- 11 Van den Berg e.a. 2009.
- 12 Maurice Adams, *Recht en democratie ter discussie. Essays over democratische rechtsvorming*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2006, hoofdstuk 14.
- 13 Franz Böckle, *Ja zum Menschen. Bausteine einer Konkreten Moral*. München: Kösel, 1995, p. 102.